

AZ INFORMÁCIÓPIAC – TUDOMÁNYOS ÉS SZAKKÖNYVTÁRI SZEMSZÖGBŐL

Sugár Péter

Nehézvegyipari Kutató Intézet

Az információról olvasva az asszociációk tömege juthat az emberek eszébe. Nem véletlenül. A témának sokfajta és különböző mélységű megközelítése létezik (lásd irodalomjegyzék).

Megpróbálva nem elveszni a részletekben, fordítsuk figyelmünket a hazai műszaki fejlesztésben részt vevő könyvtárak és dokumentációs intézmények – általában az információsztolgáltató intézmények – piaci tevékenységének néhány aspektusára.

A piac az árucserék összessége, az áruk vételének és eladásának a színtere. Az áru és a piac egymást feltételező fogalmak. E ponton vehető fel a kérdés: vajon jogos-e az információról, mint áruról, illetve annak piacáról beszélni?

Noha e kérdésben több érvet, valamint néhány ellenérvet is publikáltak már, mégis fontos az állásfoglalás.

Mely jellemzők alapján minősíthetjük az információt áruvá?

- ◆ Szükségletet elégít ki,
- ◆ eladás céljára termelik, illetve állítják elő,
- ◆ a termelés, illetve a felhasználás folyamán beépül az új termékbe,
- ◆ használati és csereértéke van.

Az információ árujellegében azonban tapasztalunk bizonyos specifikumokat, amelyek a hagyományos áruktól megkülönböztetik, közülük a későbbi következtetések miatt most emeljünk ki kettőt:

- ◆ Az információ újraelőállítása a már egyszer előállított információs termék birtokában gyakorta végtelenül egyszerű (sokszorosítás, másolás). Más esetben viszont az újbóli előállítás (a már korábban előállított ugyanolyan információs termék nem ismerete miatt) teljes szellemi és anyagi ráfordítást igényel.
- ◆ Az információ nehezen sajátítható ki. A könnyű újraelőállíthatóság következtében ez egyértelmű. A fejlett országokban, így hazánkban is, az információ olyan érték, amely védelemre szorul. A ki-

sajátíthatóság fokozása a cél, hiszen bizonyos információ, azaz tudás kizárólagos birtoklása technikai-gazdasági monopóliumhoz, tehát monopol profit realizálásához vezethet.

Az információpiac sajátosságai

Az információ tehát specifikumokkal rendelkező áru; sajátosságai figyelemre méltóan befolyásolják a piaci mechanizmusok működését. Nevezetesen: a kínálati piac bizonyosfajta információs termékek esetén nehezen tartható kézben, miközben a keresleti piacon torzulások következnek be. Illegális másolatok cserélnek gazdát; szoftverek, videoanyagok, cikkek, könyvfejezetek vesznek részt a pénz nélküli cserekereskedelemben. Hiába létezik szerzői jog, copyright; ez nem akadályozza meg, legfeljebb mérsékli a "feketéző" forgalmat. A leírt probléma az információs áru különleges jellegéből fakad, tehát általános empiriának tekinthető.

Ezenfelül számolnunk kell egy másfajta olyan tényezővel is, amely a piaci mechanizmust erősen befolyásolja. Ez talán kevésbé általános, újabban inkább regionális, de hazai gyakorlatunkat egyértelműen jellemzi. Itt az állami beavatkozásra és a könyvtárak kettős szerepére gondolok.

Általánosságban tudjuk, hogy az értéktörvény szabad érvényesülését minden monopólium, amely esetenként maga az állam, tartósan és bármilyen irányban befolyásolhatja.

Konkretizáljuk ezt szakmai területre. A tájékoztatásban hagyományosan meghatározó szerep jutott és jut a nagykönyvtáraknak. Finanszírozásukról közvetlenül vagy közvetve az állam gondoskodik. Régebben ez teljes mértékben így volt, napjainkban többé-kevésbé. A könyvtárak hagyományos funkciója egyrészt a megőrzés, másrészt a tájékoztatás – a könyvek, folyóiratok helyben olvashatósága és kölcsönzése révén. A könyvtárba került primer do-

kumentumokat mindenki ingyen igénybe veheti, illetve hasznosíthatja a bennük található ismereteket. A könyvtári katalógus az állományba került eredeti dokumentumok feldolgozásával előállított, rendezett és strukturált információ, amely ugyancsak nem eladásra készül, hanem az ingyenes könyvtári szolgáltatás része.

Így a könyvtárban sem a könyv, sem a folyóirat, sem a katalógus nem áruként jelenik meg. Használati értéke van, de realizált csereértéke nincs.

Az állami finanszírozás tehát közkinccsé tette szerte a világon az eredeti dokumentumok egy (finanszírozott) részét, s ezáltal kivonta az áruszférából. Mindez akár ideális lehetne, ha minden egyén vagy szervezet valóban korlátlanul hozzáférne az elsődleges dokumentumokhoz. Ez azonban egyáltalán nincs így, mivel a forint — de főleg a valutakeret szűkössége folytán a finanszírozó csak bizonyos határok között tudja biztosítani az ingyenességet az elsődleges dokumentumokhoz való hozzáférésben, nem is beszélve e hozzáférés egyéb nehézségeiről (a felhasználó időhiánya, a "sorban állás" kényszere a tényleges hozzáférésig stb.).

Napjainkban az innováció, a műszaki fejlesztés fokozódó jelentősége következtében hazánkban is egyre növekszik az igény a korszerű, naprakész, személyre szóló, magas relevanciájú információszolgáltatások iránt. Ennek megfelelően a jelentős állományú és megfelelő szakemberháttérrel rendelkező nagykönyvtáraink ugyancsak egyre intenzívebben kénytelenek foglalkozni a hagyományosakat meghaladó, korszerű információszolgáltatásokkal. Ezekben az információ óhatatlanul áruvá válik (szakirodalmi információs kiadványok, témafigyelés, külföldi adatbázisokat igénybe vevő számítógépes információkeresés, valamint az elsődleges dokumentumoknak az állami kereten felüli, tehát nem kvázi ingyenes beszerzése). Ezeknél az információs termékeknél és tranzakcióknál az információ árujellege már jól megfigyelhető, elemezhető, vizsgálható, hiszen e javakat és szolgáltatásokat eladás céljára szerzik be, állítják elő: költségük és áruk van, valós igényeket elégítenek ki.

Felmerül a kérdés: a szóban forgó információs javak esetében az értéktörvény érvényesülését az állam miként befolyásolja?

A helyzet jól ismert! Az információk szolgáltatásával foglalkozó nagykönyvtárak kettős, hibrid állapotúakká váltak. A könyvtár fenntartása, állományának gyarapítása, megőrzése, nyilvánosságának biztosítása (esetenként elvileg) megmaradt az állam finanszírozásában, úgyhogy itt semmiféle piaci szemlélet nem érvényesül. Az információs szolgáltatások viszont piacorientáltak, a piacon mérettetnek meg. A problémát nem az okozza, hogy a

könyvtárak felvállalnak ilyen tevékenységet, hanem az, hogy kettős hatalom, kettős érdek, hibrid helyzet alakul ki.

A hibrid helyzet problematikája és feloldása

Milyen problémák fakadnak ebből? A legkézenfekvőbbek talán a költségek számbavételénél, az árképzésnél, a piaci versenyhelyeztetnél adódnak. A költségek nyilvántartása előírás, mely egy önállóan üzemelő könyvtár esetében korrekt módon megtörténik — átfogóan, az egész szervezetre vonatkozóan. Ha azonban ez a könyvtár információs szolgáltatást fejleszt ki, információs árut dob a piacra, akkor az adott, konkrét tételre felmerült költség egyrészt nehezen mutatható ki, másrészt az előállítók, illetve a szolgáltatók nem is nagyon törekednek a ráfordítások pontos kimutatására. (Ki tudja pl. megmondani, hogy az épületfenntartásból mennyi esik egy adott vállalat/gyár által megvásárolt szakirodalmi tájékoztatásra?) A könyvtár létrehozásának, működtetésének a költségeit egyszer az állam, igaz, csökkenő mértékben, de finanszírozza, aminek következtében a nem klasszikus könyvtári információszolgáltatásnál a felmerült költségek kimutatása és az árban való érvényesítése részben nem más, mint a költség dupla finanszírozása. A nyilvántartások ezeknél a termékeknél, szolgáltatásoknál elnagyoltak, nem a valós költségeken alapulnak. Ez az állapot azért tartható fenn, mert a szolgáltatások költségeinek nyilvántartása nincs egységesen szabályozva.

Mi lehet a megoldás? Az információszolgáltató intézmények találtak is egyet. Ennek a neve: komparatív árképzés, amelynek jegyében ezek az intézmények a piacon jelenlevő konkurencia információs árúinak árait elemezve alakítják ki saját áraikat. Az ár tehát nem költségre, hanem piaci árra orientált. Egy fejlett piacgazdaságban, ahol számos információszolgáltató és közvetítő van jelen, és ahol szabadon érvényesülhetnek a piaci mechanizmusok, a komparatív ár helyesen orientál, alkalmazása indokolt. Magyarországon az információs áruk piaca még nem elég fejlett, a konkurenciaharc még valójában ki sem alakult. A fő szolgáltatók, azaz a nagykönyvtárak fix, az állam által nagyrészt finanszírozott háttérrel rendelkezve, nem kerültek igazi versenyhelyzetbe. Mindezek alapján meggyőződésem, hogy a komparatív ár alkalmazása ma, ilyen körülmények között nem indokolt.

Új fejlemény, hogy a piacon kezdenek megjelenni a közvetlen könyvtári háttér nélkül dolgozó információszolgáltatók az ún. információközvetítők (information brokers). Bár ezek nehezen tudják fel-

venni a versenyt a nagy intézmények szolgáltatásával, megjelenésük mégis fontos a piac kialakulása szempontjából, hiszen konkurenciát jelentenek, s a konkurenciaharc a minőség javulását eredményezheti, ami nem lebecsülendő dolog.

A háttér nélküli információszolgáltatók a nagy-, illetve szakkönyvtárak központilag finanszírozott állományára, valamint egyéb, pénzért beszerzett alapinformációkra támaszkodva, intellektuális munkával készítene rendezett, igényekhez igazodó információs árut.

A komparatív ár jó az információs árut előállítóknak, hiszen érvényesítése extra bevételt eredményezhet, de legalábbis egyszerűbb a kalkulációja. És vajon jó-e a felhasználónak? Egyértelmű, hogy a fogyasztónak ezen a téren is a nyílt verseny, a piaci mechanizmusok szabad érvényesülése lenne kedvező. Ez ma Magyarországon még hiányzik.

Felvethető a kérdés, hogyan lehetne hazánkban felpezsdíteni az információs javak és szolgáltatások piacát. Pillanatnyilag meglehetősen nehéz könnyen kivitelezhető megoldást találni, hiszen

- ◆ a nagykönyvtárak központi finanszírozásának fenntartása létfontosságú,
- ◆ információs tevékenységük pedig fontos a fogyasztók érdekében.

Az ebből fakadó ellentmondások feloldására a következő javaslat tehető: Ha a nagy és a jelentős szakkönyvtárak különválasztanak az állam által finanszírozott elsődleges dokumentumszolgáltató tevékenységüket a feldolgozó, információs árut termelő (ill. szolgáltatást nyújtó) tevékenységüktől, amely külön elszámolást, piaci érdekeltégű szervezeti egységekben folya, akkor minden információszolgáltató egyenlő eséllyel indulna a piacon*. Érvényesülne a minőséget javító konkurenciaharc. A központi finanszírozásban optimális mennyiségben beszerzett primer dokumentumok bármely szervezet vagy személy által történő feldolgozása révén jelenne meg az az információs termék vagy szolgáltatás, amely egyértelmű, illetve egységesen rögzített költségnyilvántartást és árképzést mondhatna a magáénak.

Az így kialakuló információs piac valóban piacként működhetne. A piac, konkurencia, verseny, minőség – egymásra épülő, egymást nem nélkülözhető fogalmak. Az itt felvetett problémák a kérdéskörnek csak bizonyos aspektusát érintették. A valódi piac megvalósításának bizonyára vannak más, egyéb vonatkozásai is, amelyek felszínre hozása, megvitatása ugyancsak közös érdek.

* Az OMIKK szervezetében ez a "munkamegosztás" elég régóta kialakult. – A szerk.

Irodalom

- AYLWARD, M. M.: To charge or not to charge – who pays for the information. = *Aslib Proceedings*, 34. köt. 2. sz. 1982. p. 106–122.
- BARNA Gy.: Az információgazdaságtan vázlata. = *Információ–Elektronika*, 20. köt. 2. sz. 1985. p. 66–75.
- BERCZI, A.: Information as a factor of production. = *Business Economics*, 1981. 1. sz. p. 14–20.
- BRAUSTEIN, Y. M.: Costs and benefits of library information: The user point of view. = *Library Trends*, Summer, 1979. p. 79–87.
- CLEVELAND, H.: Information as a resource. *Futurics*, 6. köt. 3–4. sz. 1982. p. 1–5.
- COOPER, M. D.: The economics of library size: A preliminary inquiry. = *Library Trends*, Summer, 1979. p. 63–78.
- COOPER, M. D.: The structure and future of the information economy. = *Information Processing and Management*, 19. köt. 1. sz. 1983. p. 9–26.
- CRONIN, B.: The information society. = *Aslib Proceedings*, 38. köt. 4. sz. 1986. p. 121–129.
- CSÜRY I.: Egyetemi és főiskolai könyvtárak gazdaságtana. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 28. köt. 1. sz. 1981. p. 22–28.
- EMERY, J.: Cost/benefit analysis of information systems. = *System Analysis Techniques*. Eds.: Couger, J. D. – Knapp, R. W. Wiley, 1974.
- GREGORY, R. H. – VAN HORN, R. L.: Value and cost of information. = *System Analysis Techniques*. Wiley, 1974.
- HAYES, S.: What does it really cost to run your library. = *Journal of Library Administration*, 1. köt. 2. sz. 1980. p. 1–10.
- HEGEDŰS P.: A "könyvtárgazdaságtan" szakirodalmi. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1984. 65 p.
- HEGEDŰS P.: Economic analysis of scientific information. = *International Forum of Information and Documentation*, 11. köt. 1. sz. 1986. p. 15–18.
- HUNTER, J. A.: What price information. = *Information Services and Use*, 1984. 4. sz. p. 217–223.
- LAMBERTON, D. M.: The economics of information and organization. = *Annual Review of Information Science and Technique*, 19. köt. 19. sz. 1984. p. 3–30.
- MARSCHAK, J.: Economics of information systems. = *Journal of American Statistical Association*, 66. köt. 333. sz. 1971.
- RUBIN, M. R. – SAPP, M. E.: Selected roles of information goods and services in the US national economy. = *Information Processing and Management*, 17. köt. 4. sz. 1981. p. 195–213.
- Tanulmányok az információgazdaságról. Budapest, KSH – OMIKK, 1986. 234.
- VAMOS T.: Információ és társadalom. = *Hazánk és a műszaki haladás*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984. p. 168–187.
- VINKEN, P.: Information economy, government and society. = *Aslib Proceedings*, 34. köt. 8. sz. 1982. p. 329–349.
- ZSIDAI J.: Az információ árujellegének néhány aspektusa. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 28. köt. 7. sz. 1981. p. 281–285.

SUGÁR Péter: Az információpiac – tudományos és szakkönyvtári szemszögből

A szerző megvizsgálja az áru és az információ mint áru közötti különbséget, illetve jellemzi az információpiac sajátosságait. A magyarországi tudományos és szakkönyvtárak a hagyományos funkciókon túl fokozódó mértékben foglalkoznak információs termékek előállításával. A hagyományos és az újonnan jelentkező piaci szolgáltatás különböző gazdasági szemléletet kíván meg, bizonyos szempontokból kettősséget eredményez. Ez a kettősség zavarokat okoz a hazai információs piacon.

* * *

ШУГАР, П.: Информационный рынок с научной и библиотечной точек зрения

Автор исследует различие между товаром и информацией как товаром, а также характеризует особенности информационного рынка. В результате государственной дотации научных и технических библиотек Венгрии при образовании цен информационных продуктов, выходящих за рамки основного библиотечного обслуживания (комплектование, обработка фонда, пользование библиотекой), не учитывается доля, получаемая от государства, т. е. реализуется т. н. экстрапрофит. В настоящее время не все информационные продукты или обслуживание имеют в своей основе дотированные государством библиотеки. Это постепенно приводит к возможности конкуренции на информационном рынке, что, по всей вероятности, должно улучшить качество.

SUGÁR, P.: Information market – the special library case

The difference between usual commodities and the information as a commodity has been studied, and the characteristic features of the information market are analyzed. Special libraries in science, industry, agriculture etc. in Hungary have increased the output of information products, in addition to their traditional library functions. A difference in the economic evaluation is required between services directed to traditional activities and those for the emerging information market. This duality may cause troubles in the information market in Hungary.

* * *

SUGÁR, P.: Der Informationsmarkt – unter den Aspekten der wissenschaftlichen und Fachbibliotheken betrachtet

Der Autor untersucht den Unterschied zwischen der Ware und der Information als Ware, beziehungsweise charakterisiert er die Eigenheiten des Informationsmarktes. Die wissenschaftlichen und Fachbibliotheken in Ungarn beschäftigen sich ausser ihren traditionellen Funktionen noch in zunehmender Weise mit der Herstellung von Informationsprodukten. Die traditionellen Funktionen und die sich neu meldenden, marktorientierten Dienstleistungen benötigen unterschiedliche ökonomische Betrachtung, daraus ergibt sich eine gewisse Zweideutigkeit. Diese Zweideutigkeit verursacht Störungen auf dem heimischen Informationsmarkt.

HALLOTTUK: "Az információ drága, de hülyének lenni sem olcsó."

Pázmándi Gyula
Ipari Fejlesztési Bank Rt.